

Piyasa Kùltürünün Yaygınlaştırılmasında Özal'ın Söyleminin İşlevi*

Argun Akdoğın

Doç.Dr.

Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü

Özet: Türkiye'de 1980'lerde yürürlüğe konan neo-liberal ekonomik programın sonuçları birçok çalışmaya konu olmasına rağmen bu programın nasıl meşrulaştırıldığı daha az işlenen bir konudur. Bu makalede, neo-liberal dönüşüm hegemonik bir proje olarak ele alınmakta ve dönemin başbakanı Özal'ın söylemi incelenerek piyasa kavramlarının toplumda nasıl yerleştirildiği ve yaygınlaştırıldığı incelenmektedir. Yeni sağ siyasi yaklaşımın iki temel ideolojik unsuru olan liberalizm ve muhafazakarlığın piyasa, rekabet, insan doğası gibi konulardaki temel önermelerinin Özal'ın söylemindeki etkisi araştırılmaktadır. Özal'ın liberal ve muhafazakâr öğeleri birbirleriyle harmanlayarak kurduğu söylem aracılığıyla piyasa kural ve değerlerinin meşrulaştırılmasını ve yaygınlaşmasını kolaylaştırdığı ileri sürülmektedir. Özal'ın başbakanlığından bu yana deneyimlenen birçok iktisadi krize rağmen, Türkiye'de piyasa kural ve normlarının büyük bir çoğunluk tarafından sorgulanmaz, değişmez ve mutlak olarak kabul görülmesi bu hegemonik projenin hala geçerliliğini sürdürdüğünü göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Özalizm, piyasa kültürü, neoliberalizm, hegemonya

The Role of Özal's Discourse for Emdeddedness of Market Culture

Abstract: Although the outcomes of the neo-liberal economic program initiated in 1980 in Turkey have been discussed in many studies, there is relatively less interest in the methods that are used to legitimize this program. In this article, neo-liberal transformation is considered as a hegemonic project and through the study of the prime minister's discourse of that era, i.e., Özal, the ways through which market concepts are embedded and disseminated in society are examined. The effect of the main assumptions of liberalism and conservatism on market, competition and human nature on Özal's discourse is explored. It is argued that Özal's mixing of liberal and conservative discursive components has facilitated the legitimization and dissemination of market rules and values in Turkey. Despite the fact that Turkey has experienced many economic crisis since the rule of Özal, the market rules and norms are regarded by many people as indisputable, unchangeable and absolute demonstrates that this hegemonic project has still some validity today.

Keywords: Özalizm, market culture, neoliberalizm, hegemony

* Bu çalışma yazarın doktora tez çalışmasının giriş bölümü ile beşinci bölümünden yararlanılarak hazırlanmıştır.

"Babama 'Türkiye'de yaptığın en büyük hizmet nedir?' diye sordum. 'İnsanların zihniyetini değiştirdim' diye cevap verdi" (Ahmet Özal).

Giriş

1980'lerde Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan ve etkilerini günümüzde de sürdüren siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşüm, birçok sosyal bilimci için zengin bir araştırma alanı olarak kalmayı sürdürüyor. Yeni Sağ olarak adlandırılan bu dönüşüm, Batılı ülkelerde ilk olarak Margaret Thatcher'ın başkanlığındaki Muhafazakâr Parti'nin 1979'da İngiltere'de iktidara gelmesi ile başladı. İşçi Partisi ile Muhafazakar Parti arasında uzun yıllardır süregiden ve sıradanlaşan bu iktidar değişimini özel kılan, Thatcher'ın Keynesyen Refah Devleti olarak adlandırılan siyasi ve ekonomik sistemini sonlandırarak, liberal ve muhafazakar öğeleri aynı ideolojik formasyon içerisinde birbiriyle harmanlayarak piyasa ekonomisini yaşamın her alanında hakim kılmasıydı.

Margaret Thatcher'ın Yeni Sağ programını uygulamaya koymasının üzerinden bir yıl bile geçmeden, Türkiye'de de benzer bir ideolojik iktisadi program yürürlüğe girdi. Demirel hükümeti tarafından 1980'de ithal ikameci sanayileşmeye dayanan kalkınma modelinden vazgeçilerek ihracat yönelimli piyasa ekonomisine geçiş amacıyla 24 Ocak kararları olarak bilinen ekonomik ve mali istikrar programı kabul edildi. Parlamentoda ezici bir çoğunluğa sahip olan Thatcher'ın Muhafazakâr Partisi'nin aksine Demirel liderliğindeki Adalet Partisi azınlık hükümetiydi. Bu nedenle, yürürlüğe konmak istenen iktisadi programa karşı çıkan muhalif hareketlere karşı koyacak siyasi gücü bulunmamaktaydı. Ülkeyi karmaşa ve anarşiden kurtarma iddiasını taşıyan 1980 darbesinin örtük amaçlarından biri de, yeni ekonomik programın uygulanması için uygun koşullar yaratmaktı (Ramazanoğlu, 1985: 191). 24 Ocak kararlarının hazırlanmasında aktif rol üstlenen ve Demirel'in müsteşarı Turgut Özal'ın darbeciler tarafından ekonomik politikadan sorumlu devlet bakanı olarak atanması, Türkiye'de ihracat yönelimli serbest piyasa ekonomisini yerleştirmenin bir adımıydı. Uluslararası finans kuruluşları tarafından önerilen yapısal uyarılama programının temel taşı olan bu yeni ekonomik program, Özal tarafından bankerler krizindeki sorumluluğundan dolayı görevine son verilmeye kadar taviz verilmeden uygulandı.

1980 öncesi siyasi partilerle hiçbir ideolojik bağlantısı olmadığı iddiasıyla Özal'ın kişisel gayretleriyle kurulan Anavatan Partisi 1983 seçimlerini kazandı. 1989'da Cumhurbaşkanı olarak seçilmeye kadar başbakan olarak kalan Özal, Thatcher gibi siyasi tarihte isminin sonunda "izm" son eki ekleyebilen ender siyasi liderlerden biri oldu. Günümüzde bile birçok köşe yazarı ve siyasetçi 1983-1989 arasındaki dönemi Özalizm olarak adlandırmaya devam etmektedir. Sabah Gazetesi'nin haberine göre (11 Ağustos 2000) Özalizmi sözlüğe ekleyip eklememek konusunda tartışan Türk Dil Kurumu üyeleri Özalizmin tanımını "Türkiye'nin son döneminde

gerçekleştirilen ekonomik, sosyal ve kültürel değişikliklerin ve ilerlemenin sağlandığı siyasi akım" olarak önermişlerdi.

Türk Dil Kurumu tarafından önerilen bu tanım, Özalizmi yalnızca iktisadi bir proje olarak ele almamaktadır. Her ne kadar, Özalizm iktisadi bir krizi çözmek iddiasıyla ortaya çıksa da, bu krizi ortadan kaldırılması öngörülen neoliberal politikaların oluşturulması ve uygulanması radikal bir ideolojik dönüşümü gerçekleştirilmeden olanaklı değildi. Heelas ve Morris'in (1992: 3) de belirttiği gibi piyasaya ilişkin olumlu düşüncelerin ve değerlerin toplumda yaygınlık kazanması, kapitalizm de dâhil olmak üzere tüm sermaye birikim modelleri için vazgeçilmezdir. Türkiye'de devletçi değerlerin ve önceliklerin dışlanarak, piyasa kültürünün yaygınlık kazanması ancak neoliberal ekonomik düzenin genel kabul görmesi ve içselleştirilmesiyle mümkün olabilirdi (Gunn, 1989: 39). Neoliberal yapısal uyarılama politikalarının geniş halk kitleleri üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle bu reformlara destek sağlamak Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finans kurumlarının da dikkat çektiği bir konuydu (Hasan, 1991: 119).

Neoliberal ekonomik programın yerleşmesi ve yaygınlaşması yalnızca yasal ve kurumsal yapının başarılı dönüşümü ile gerçekleştirilemezdi. Programın uygulandığı ülkelerde, neoliberal piyasa sistemiyle ilgili düşüncelerin ve değer yargılarının da dönüştürülmesi hedeflendi. Neoliberal sistemin Türkiye'de "kök salması" için tıpkı İngiltere'de olduğu gibi hegemonik bir siyasal proje uygulandı (Hall, 1990: 91). Hegemonik projeler, ekonomik politikaları uygulama amacından çok insanların düşüncelerini, siyasi kimliklerini ve kendilerini nasıl tanımladıklarını dönüştürmekle ilgilenirler. Hegemonik mücadeleler yoluyla siyasi hareketler birçok alanda (siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, vb.) toplumu dönüştürmeye ve yeniden yapılandırmaya çalışır (Barett, 1991: 60). Bu mücadelenin entelektüel düzeyde siyasi liderler tarafından yürütülmesi projenin başarıya ulaşma olasılığını artırır.

Türkiye'deki hegemonik projede, Özal'ın öncelikli misyonu kişisel kazanç, kendine güvenme, çok çalışma, çıkar maksimizasyonu gibi piyasa değerlerini meşrulaştırmak ve Türkiye'deki herkesi piyasa kurallarına uymaya ve bu kuralları içselleştirmeye ikna etmektir. Özal, bu tür değerlerin kabullenilmesini ve kullanılmasını teşvik etti. Piyasa kuralları bir bakıma kutsanarak tüm toplumsal kesimler için gerekli ve faydalı ilan edildi. Piyasa kurallarına uyum, Özal'a göre, Türkiye'yi ekonomik sıkıntılardan kurtarmak ve yeniden terör ve anarşi ortamına sürüklenmesini engellemek için tek çareydi. Piyasa ekonomisinin yaygınlaşması için ve uzun süreden beri gündemde olan devletçi kalkınma geleneğinin ortadan kaldırılması, inisiyatif alabilen, rekabeti ve özel mülkiyeti benimseyen girişimcilerden kurulu bir piyasa kültürünün yerleştirilmesi gerekiyordu.

Bu çalışmada, Özal'ın liberal ve muhafazakâr öğeleri birbirleriyle harmanlayarak kurduğu söylem aracılığıyla piyasa kural ve değerlerinin meşrulaştırılmasını ve yaygınlaşmasını kolaylaştırdığı ileri sürülmektedir.

Özal'ın savunuculuğunu yaptığı piyasa değerleri ve kuralları sıradan insanların günlük yaşamına maddi ve ideolojik bir güç olarak girmesinde Özal'ın söyleminin etkili olduğu düşünülmektedir. Özal'ın Türkiye'de piyasa ekonomisini meşrulaştırmak ve yaygınlaştırmak için kullandığı söylemin liberalizm ve muhafazakarlığın serbest piyasa ile ilgili temel önermeleriyle ne derece ilişkili olduğu ve bu ideolojilerin temel varsayım ve önermelerinden ne ölçüde yararlandığı incelenmektedir. Bu amaca yönelik olarak, Özal'ın söylemi, liberalizmin ve muhafazakârlığın rasyonalite, birey, piyasa, rekabet, vb. ilgili kavramlara yönelik tartışmaları çerçevesinde ele alınmaktadır. Özal'ın konuyla ilgili konuşma, demeç ve söylevlerinden yararlanılarak, liberal ve muhafazakâr öğelerden nasıl yararlandığı ortaya konulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Özal'ın söyleminin gerçekliği ne ölçüde yansıttığını bulmak değil, bu gerçekliği nasıl kurguladığı ve bu gerçekliğin "doğrularını" nasıl meşrulaştırıp yaydığını ortaya çıkarmaktır. İdeolojik, kültürel ve ahlaki boyutları dikkate alan söylem analizi siyaset biliminde görece yeni bir yöntemdir (Fairclough, 1992, 1995; Van Dijk, 1988). Bu yöntem, söylemin gerçekliğe tekabül edip etmediğinden çok, söylemin yaygınlığını ve geçerliliğini nasıl sağladığıyla ilgilenmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde dil gerçekliği yansıtan basit bir araç değil fakat bu gerçekliğin yaratılmasına katkıda bulunan bir toplumsal pratiktir.

Hürriyet

Liberallere göre insanların akli melekelerini tam anlamıyla yerine getirebilmeleri için gelenekler, feodal ve dinsel bağlılıklar gibi toplumsal ya da yasal engellerin olmadığı ortamlarda mümkündür. Bu bağlamda, bireyler kendi yaşamlarında neyin önemli ve öncelikli olduğuna kendi başlarına karar verirler. Hobbes'un ünlü eseri Leviathan'daki çıkış noktası insan hürriyetidir (Ball ve Dagger, 1991: 52, 89). Her insan, aldığı kararın doğruluğunu ya da yanlışlığını yalnızca kendisinin tartabileceği ve sorumluluğunu yalnızca kendisi üstlenebileceği için kendisine bahşedilen özellikleri herhangi bir engel olmadan geliştirme hakkına sahip olmalıdır. Hürriyet, bu nedenle, insanların kendi beceri ve yeteneklerini geliştirmeleri için başlıca koşul olarak görülür. Ancak hürriyet ortamında bireyler kendi çıkarları peşlerinde koşarak kendi potansiyellerini geliştirebilirler. Önemli liberallerden biri olan John Stuart Mill, hürriyeti insan kişiliğinin tam gelişmesine izin verdiği için değerli görmektedir (Barry, 1992: 138).

Bu bağlamda, serbest piyasa insanların serbestçe kendi yeteneklerini geliştirebilecekleri ve içinde yaşadıkları koşulları iyileştirebilecekleri bir ortam sunar (Gibbins ve Youngman, 1996: 30). Piyasa, geleneksel liberal anlayışta özel mülkiyet ile ekonomik ürün ve hizmetlerin serbest değişimi olarak tanımlanır. Yalnızca piyasada tam anlamıyla rasyonel davranmak mümkündür. Bireyler piyasaya serbestçe girip çıkarak kendi amaçlarının peşinde koşabilirler.

Özal, kişisel hürriyetlerin öncelikli olarak iktisadi alanda kullanılması gerektiğini belirtir. Türk toplumuna düşünce ve inanç özgürlüğü ve serbest teşebbüs özgürlüğünü kendi mirası olarak tanımlar.

"Türkiye'nin ekonomisi iyi giderken neden polis devleti kuralım?" (Özal, 1985: 419)

"Sosyalist Blok'un başarılı olamayışının nedenini, hürriyetin olmamasında görürsünüz" (Özal, 1989b: 596).

"Ferde ve ferdin teşebbüslerine büyük önem veriyoruz. Desteklenmeli ve önündeki engeller kaldırılmalı. Batı'da uygulanan sisteme yakın bir sistem kurulmalı. Böylece sosyalist ülkelerden daha iyi duruma geliriz" (Özal, 1984: 434).

Klasik liberaller piyasaları insanların kendilerine özgü bilgi ve becerilerini kendi çıkarlarına yönelik olarak kullanabilecekleri en uygun araç olarak görürler (Harris, 1988: 56). Özal, diğer liberaller gibi, piyasa sisteminin her biri kendi çıkarına göre çıkarının peşinden koşan birbirinden ayrı ve bağımsız bireylerin rekabet ilişkileri olarak tanımlamaktadır.

"Ama unutmayınız ferde büyük önem vermek mecburiyetindeyiz. Liberalleşmenin, serbestleşmenin en önemli hadisesi ferde kendi imkânını, kabiliyetini ortaya çıkarmak, daha fazla memlekete katkıda bulunmasını sağlamaktır. İşte liberalleşmenin ana noktası buradadır. Biz insanlarımızın önündeki engelleri tabiatıyla devletimizin koyduğu genel nizam içerisinde kaldıralım. İnsanlar daha rahat hareket etsinler" (Özal, 1986a: 580).

Piyasa ekonomisiyle uyumlu hürriyetlerin savunulması iktisadi girişimde bulunan piyasa oyuncuları açısından bir güvenlik ortamı yaratmalıdır. Hürriyet, Foucault'nun da işaret ettiği gibi, yönetim rasyonalitesinin vazgeçilmez bir unsurudur. Foucault, hürriyetlerin ihlalini yalnızca hakların bir ihlali olarak ele almaz, bu tür bir ihlal, aynı zamanda idarenin cehaletini gösterir (Foucault, 1978b'den aktaran Gordon, 1991: 20). Özal toplumsal düzeni korumakta hürriyetlerin değerini takdir eder.

"Bununla beraber en önemli hürriyetlerden bir tanesi yine, din ve vicdan hürriyetidir. Amerika'yı Amerika yapan budur. Benim gördüğüm, anladığım kadarıyla... bütün kitleyi alakadar eden, insanı rahatlatan bir hürriyettir. İnsan rahatlatırsa, iyi huylu olursa, daha fazla verimli olur" (Özal, 1989b: 619).

"Memleketimizde eğer huzurun devam etmesini istiyorsak, güven ortamının devam etmesini istiyorsak, herkesin fikrine hürmet etmeliyiz. Beğenmesek dahi hürmet etmeliyiz. Ve onun fikrini söylemesini, bizim müdafaa etmemiz lazım" (Özal, 1989a: 195).

Hürriyetlerin toplumsal düzeni korumak için değerinin tanınması bu hürriyetlerin sonuna kadar kullanılmasını öngörmez. Özal her türlü fikrin serbestçe dile getirilmesini savunur gibi gözükmemektedir:

"Fikirleri beğenmesek dahi biz fikirleri ifade etme hürriyetinin yanındayız. Serbestlik ekonomide olduğu gibi esas olarak fikri sahada da olur. Batının bizden üstünlüğü fikri sahadadır. Bağımsızlığı, tutuculuğu olmamasıdır. Şunu yapacaksınız, bunu yapmayacaksınız şeklinde yasaklarla hiçbir yere varılmaz. Bütün bu yasakların kaldırılması lehindeyim" (Özal, 1989a: 109).

Gerçekte, piyasa ekonomisi açısından olumsuz etkisi olacak fikirlerin dile getirilmesine karşıdır. Bireysel ve siyasi hürriyetlerin kullanılmasının sonucunda tehlikeli ya da sapkın olarak tanımladığı düşünceler ortaya çıkarsa bunların karşısında yer almaktadır.

"DİSK ile Barış Derneği komünizm propagandası ile yargılanıyor. DİSK'in faaliyetlerini komünistler desteklemektedir" (Özal, 1985: 412).

"Sapık fikirlerle beyinleri yıkanarak, anarşiye bulaştırılan bu gençleri kazanamazsak ileride de büyük problem olacaklardır" (Özal, 1984: 403).

Her ne kadar Özal tüm düşüncelere hoşgörölü gözükse de, dile getirilebilecek ve savunulabilecek düşüncelerin sınırını çizer. Özal'da muhafazakarlar gibi hürriyet ile düzen arasında uzlaşmaz bir çelişki olduğunu kanısındadır (Letwin, 1978: 52). Muhafazakarlar açısından halkın temel sorunu güvenlik ve aidiyet kaygısıdır. Risklerle dolu bir piyasa ortamında insanların talep ettiği bu açıdan hürriyetler değil, istikrarlı ve öngörülebilir bir yaşamdır (Heywood, 1992: 60). İnsanların, kendilerine tanınan hürriyeti kötüye kullanma ve siyasal otoriteye saygı duymama potansiyelinin, anarşi ile sonuçlanabileceğinden korkarlar. Bu nedenle, hürriyetler yalnızca piyasa ekonomisi çerçevesinde dile getirilir. Bu tür bir strateji, neoliberal güvenlik anlayışıyla oldukça uyumludur. Bu anlayış izin verilen ile yasaklanan arasında kesin bir sınır koymaz, ancak liberal düzene zarar vermeyecek bir fikir yelpazesinin orta noktasını meşru kabul eder:

"Yanında olacağınız üçüncü hürriyet, serbest teşebbüs hürriyetidir. İnsanları bırakınız, teşebbüs etsinler, kazansınlar, kaybetsinler. Kendi gayretlerini ortaya koysunlar. Önlerindeki engeli kaldırınız. Göreceksiniz ki serbest piyasa şartları sizin planladığınızdan çok daha iyi, akıllı insanları, kabiliyetli insanları ortaya çıkacaktır. Ve o zaman cemiyet daha yukarı gidecektir" (Özal, 1989a: 331).

Neoliberal anlayışta iktisadi olanlar dışındaki diğer hürriyetler ekonomik ilerlemeye katkı verdiği sürece gerekli olarak kabul edilir. Özal'ın hürriyetleri araçsal bir şekilde ele alarak savunması, teknokratik düşünce anlayışıyla uyumludur. Bu anlayışa göre piyasa, insanın rasyonel potansiyelinin etkin bir şekilde kullanılmasına olanak tanır (Rose, 1992: 148).

Piyasa

Piyasa sistemi açık, rasyonel ve iyi belirlenmiş ilkeler temelinde işler. İnsanların çıkarlarını maksimize etmek için en ucuza alıp, en pahalıya satmaları bu ilkelerin en iyi örneklerinden bir tanesidir. Piyasa verilerini iyi

okuyan bir girişimci, fiyatların gelecekte nasıl değişeceğini öngörebilir. Piyasa, görünmez eller sayesinde doğal denge eğilimindedir. Bu eğilimi piyasa aktörleri bilimsel ve nesnel ölçütler temelinde değerlendirerek en doğru kararları alabilirler (Morris, 1991: 26).

Özal piyasanın kurallarının herkes için yararlı olduğunu düşünür. Piyasa ilkelerine uyum, Türkiye'yi ekonomik gerilikten kurtaracaktır. Özal'ın değişmez olarak gördüğü piyasa kurallarına tam bir güveni bulunmaktadır.

"Ekonomi kendi kanunları içerisinde gider. Biz bunları başka kanunlarla düzenleyemeyiz. Hele bir takım kaideleri kendimiz koyarak, sopya nehir tersine akıtmak gibi bir yola gitmemiz mümkün değildir. Bu tür müdahalelerden karaborsacılar, kaçakçılar istifade eder" (Özal, 1987: 129).

"Onun için ekonomik kanunların dışına çıkmamalıyız. Nehri tersine akıtmak mümkün değil. Siz akıtmaya çalışırsanız, o gider gene bildiği yoldan kendini koyar" (Özal, 1987: 329).

Yeni Sağa göre piyasadan elde edilecek kazançlar kişilerin gayretleri ile belirlenir. Bu nedenle piyasanın işlemesi sonucu ortaya çıkan kaynak dağılımı adil ve etkin olarak görülür. Bazıları daha fazla çalıştıkları ve rasyonel kapasitelerini diğerlerine göre daha iyi kullandıkları için diğerlerine göre zenginleşirler. Ancak, birey kar etmek için en iyi alternatifi seçse ve bu seçiminin gerçekleşmesi için etkin bir şekilde çalışsa bile başarısızlık riski her zaman vardır. Piyasa ortamında tüm riskleri ortadan kaldırmak mümkün değildir. Ancak, bu çabanın sonucunda elde edilecek sonuç girişimci açısından tatmin ediciyse, risk almaya istekli olacaktır. Dolayısıyla, insanlar risk faktörlerini rasyonel olarak hesaplayabilirler.

"Siyaset bir risk meselesidir. Ticarete de risk vardır. Kazanmak için risk almadığınız zaman hiç büyüyemezsiniz ama kaybedebilirsiniz de. Önemli olan, siyasette olsun veya ticarete olsun, hesap edilmiş, çok iyi hesap edilmiş risklerin üzerine atılmaktır" (Özal, 1988a, 296).

Bu risklere rağmen, Özal ve neoliberalizmin diğer savunucuları, piyasanın insana hak ettiğini veren en iyi sistem olduğunu düşünürler. Rasyonel hareket eden bir bireyin piyasa ortamında en az gayretle, en fazlasına ulaşması mümkündür (Isachsen vd., 1992: 40). Piyasanın, yeni sağ için en çekici özelliklerinden bir tanesi, rasyonel eyleme izin vermesidir. Sistemin kendisi ussal bir tasarım ya da bilinçli bir planlama yerine tamamıyla kendiliğinden ve planlanmamış bir şekilde kendi çıkarı peşinde koşan bireylerin çabalarının sonucunda ortaya çıktığı varsayılır (Holton, 1992: 63). Piyasa bilinçli ve rasyonel bir planlamanın sonucu olmadan rasyonel eylemin mümkün olduğu çok az sistemden birisidir.

Piyasa her ne kadar belli bir amaç için tasarlanmamış olsa da, en etkin sonuçlar elde edilir. Piyasa aracılığıyla iktisadi sorunlara en az maliyetli çözüm bulunabilir (Holton, 1992: 62). Her ne kadar bireyler arasındaki rekabet tasarlanmasa da, bu rekabetin sonucunda toplumdaki bireylerin tümünün

faydası artar. Özal'ın serbest ekonominin sağladığı avantajlarla ilgili iddialarının birçoğu liberal kuramla uyumludur. Örneğin, Özal vatandaşların refahının artmasının, ülkenin refahını artıracağı önermesine katılır. Buna göre, piyasada bireylerin çıkarlarını peşinde koşmaları etkin, dinamik ve üretken bir ekonomiye yol açacaktır.

“Millet zengin olursa devlet de refaha kavuşur” (Özal, 1984: 71).

Benzer bir sav parti programında da yer alır:

“Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zengin olması değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır” (ANAP, 1983: 19).

Özal, liberal kuramcılar gibi piyasa yönelimli bir ekonomik sistemde yoksullar da dâhil olmak üzere herkesin ekonomik büyümeden takip ederek yararlanacağını ileri sürmektedir. Refahtaki genel bir artış, bu kurama göre toplumdaki tüm bireylerin faydasına olacaktır. Neoliberal iktisat aşağıya damlama etkisi (trickle-down effect) olarak da bilenen bu kurama göre piyasa sisteminin refahı eşit bir şekilde dağıtmaması bir sorun oluşturmaz. Dolaylı da olsa, tüm bireyler az ya da çok bir genel refah artışından faydalanacaklardır (Heelas and Morris, 1992: 21). Özal'a göre piyasa sisteminin avantajlarından yararlanacak olan insanların sayısı oldukça fazla olacaktır:

“Ekonomik gelişme, genel kaide olarak, milleti meydana getiren fertlerin ekonomik güçlerinin daha yukarıya yükselmesidir. Bu genel bir kaidedir. İstisnai olarak, bazı fertlerin durumları daha aşağıya gidebilir. İş hayatının riskleri, yanlış hesaplar, talihsizlikler bu duruma sebep olabilir. Ama istisnalar genel kaideyi bozmaz” (Özal, 1979: 20).

Özal'ın daha fazla çalışanların, daha fazla kazanacakları savı, liberal kuramla uyumludur. Buna göre, kazancın dağılımı bireylerin çabasına bağlıdır. Daha fazla çalışanlar, daha fazla gelir elde ederken, tembel olanlar daha az geliri olacaktır (Gibbins and Youngman, 1996: 29).

“Serbest piyasa ekonomisine geçiş, alın teriyle çalışanları ödüllendirmiştir” (Özal, 1984: 651).

“Bir memlekette bedava yaşamak yoktur. Herkes çalışmasıyla kazanır, çalışmasıyla bir noktaya gider. Eğer o memlekette çalışmadan bir yere gidilebiliyorsa, en büyük haksızlık yapılıyor demektir” (Özal, 1988b: 665).

“Ekonomik gelişmede önemli olan husus, gelir dağılımında gruplar arasındaki farklılıkların pratik ölçüler içerisinde azaltılmasıdır. İnsanlar yaradılış itibarıyla birbirlerinden farklıdır. Gayretler, kabiliyetler ve netice itibarı ile de mevkiler farklıdır. Eğer herkesin aynı geliri olması düşünülürse, fazla gayretli olana haksızlık yapılmış olur. Kabiliyeti olan, kabiliyetini geliştirmez ve kullanmaz. Gelirini tasarruf edip bunu akıllıca kullanarak yatırım yapan ve gelirini artırmak isteyen de hevesi kalmaz. Organizasyon kabiliyeti olan da, bu kabiliyetini kullanmaz. Mesuliyet alabilen, mesuliyet almak istemez. Bütün bunların sonucunda da ekonominin gelişmesi duraklar, hatta geriye gider ve herkes bundan büyük zarar görür” (Özal, 1979: 20).

Adam Smith gibi Özal'da, merkantilizm ve tekelciliğe karşıdır; iç piyasanın korunmasının tüketiciye zarar vereceğini ileri sürer. Kamu yararına yönelik olarak uygulamaya konan bu yöntemler ekonomik rekabeti sınırladığı gibi, yalnızca birkaç insanın çıkarına hizmet ederler. Bu açıdan liberaller, rekabetin sınırlanması ya da engellenmesinin daha yüksek fiyatlara ve daha sınırlı sayıda hizmet ve mal üretilmesine yol açacağı düşüncesindedirler (Ball and Dagger, 1991: 71).

"Dışarıdan muz ithal ettik, bizim muz ucuzladı. 'Türkiye'de üretilen mal bir daha ithal edilmez' lafı kalkmıştır. İthalat kapıları açılmadığı takdirde tüketicinin yanında olamayız" (Özal, 1984: 1012).

İyi mal kötü malı kovar. Tüketici en iyi serbest ekonomilerde korunur" (Nalbantoğlu, 1986: 133).

Özal rasyonel kişisel çıkar felsefesinin en önemli ilkesi olan *homo economicus*'u benimser. Bu görüşe göre, insanlar doğası gereği bağımsızdır ve her birinin tatmin edilmesi mümkün olan sınırsız sayıda ihtiyacı vardır. Bu nedenle, her insan kendi kişisel çıkarını sayısız farklı biçimde maksimize etmeye çalışır (Sayers, 1992: 121). Esas insanları motive eden hadiselerin büyük çapta menfaat olduğu gözüküyor (Özal, 1987: 1034). İnsanların isteğinin sonu yoktur (Özal, 1987: 462). Herkes daha fazlasını ister (Özal, 1984: 578).

Özal'ın liberal düşünceyle oldukça uyumlu olan mantığına göre, yeni mal ve hizmetlerin sürekli olarak piyasaya sunulması gereklidir. Böylece tüketicilerin arzu duyacakları, yeni gereksinimler yaratılacaktır. Yeni hizmet ve ürünleri elde etmek isteyen tüketiciler daha çok çalışacaktır. Tüketim arzusunun toplumda artması ulusal refahın artması anlamına gelecektir. Yeni hizmet ve ürünlerin tüketme arzusu hiçbir zaman bitmeyecektir. Yeni mal ve hizmetler ithalatın serbest bırakıldığı bir ortamda piyasaya girmeyi sürdürecektir, böylece insanların yeni ürün ve hizmetleri tüketme arzusu sürecektir. Yeni mal ve hizmetleri alacak yeterince maddi kaynakları olmaması onları daha fazla çalışmaya teşvik edecektir. Özal, bu kısır tüketim arzusu döngüsünün ülkeyi kalkındıracağı düşüncesindedir.

"Vitrinleri dolduralım, herkese gösterelim, herkesin çalışma azmi artsın. Başka türlü milli gelir artmaz ki. Başka ülkelerle rekabet edemeyiz. Bizi fersah fersah geçmişler" (Özal, 1989b: 56).

"Televizyon, buzdolabı, telefon bunların hepsi toplumun yükseldiğini, ihtiyaçların arttığını, eski geçim seviyelerinin mümkün olmadığını gösteriyor. Zaten gelişmenin esprisi de budur" (Özal, 1989b: 9-10).

"Hangi malın lüks olduğu kişiye göre değişir" (Özal, 1987: 22).

Özal'ın tüketim arzusuna atfettiği önem, ekonomik istikrarın korunması, şirket karlılığının sağlanması ve istihdam kapasitesinin artması gibi iktisadi unsurların tümünü tüketimin artmasına bağlayan yeni sağ

iktisatçılarla benzerlik göstermektedir (Rose, 1992: 154). İhtiyaçlar farklılaştırılması ve bu ihtiyaçlara uygun ürünlerin piyasaya sunulması, iktisadi büyümenin anahtarı olarak görülmektedir.

“İhtiyaçlar geliştiği için insanlara para yetmiyor” (Özal, 1984: 808).

“Fakir semtlerde de vitrinler dolu, her şeyin bulunabilir olması bir mutluluk değil mi?” (Özal, 1986a: 250).

“Niye ithal ettiğimizi söyleyim: Kimsenin gözü kalmasın... Mühim olan yokluğun bulunmaması. Ama bugün Türkiye’de her şey var” (Özal, 1985: 173).

Gıpta etmeye dayalı bu iktisadi büyüme modelinin önünü açmak için Özal, vatandaşları piyasa ilişkileri temelinde, özellikle de tüketiciler olarak tanımlamaktadır. Özal’a göre, vatandaşların hayat pahalılığından yakınmaları, ithal edilen ürünlerden faydalanmak istemelerinin doğal sonucudur. İnsanlar sahip olmadıklarına gıpta ettikçe, bu ürünleri elde etmek için hırslanacak ve daha fazla çalışacaklardır.

Rekabet

İnsanların kişisel çıkarlarının peşinde koşan varlıklar olduğu önermesi, insanların rekabetçi ve mal/mülk elde etmeye yönelik bir doğalarının olduğunu varsayar (Gibbins ve Youngman, 1996: 28). Kaynakların sınırlı olduğu bir dünyada bireyler kendi çıkarlarını maksimize etmek için rekabet etmek durumundadırlar. Piyasada, rasyonel birey mevcut tüm tüketim alternatiflerini değerlendirmeli ve ödediği bedel karşılığında, kullanacağı mal ya da hizmetten elde edeceği faydayı hesaplamalıdır. Üretilen ürünlerin ve sunulan hizmetlerin kalitesi rekabetin ne ölçüde sağlandığıyla ilişkilidir. İktisadi amaçlar için rekabet etmek, insan doğasının özü olarak görülür. Rekabet ilkesi, mal ve hizmet satanları yenilik yapmaya teşvik ederken, alıcıların da yeni ürünleri daha ucuza elde etmelerini kolaylaştırmaktadır (Carrier, 1997: 3). Mal ve hizmet üretenler, kendileriyle aynı alanda faaliyet gösterenlerle rekabet edebilmek için etkinliklerini artırmaya çalışacaklardır. Aynı çıktıyı daha az girdiyle sağlama çabasının sonucunda, diğerlerine göre aynı mal ya da hizmeti daha ucuza satabilecekler, böylece karlarını artıracaklardır. Girişimcilik ruhu piyasa ortamında kendiliğinden ortaya çıkmakta ve rekabetçi bir ortamda gelişmektedir.

“İnsanlar bir şeyler yapmak istiyorlarsa, ‘Bırakınız yapsınlar, kazansınlar, kaybetsinler.’ O güç, insana bir şeyler yaptırabiliyorsa, muhakkak bir yarışın içerisine girebiliyorsa, o cemiyeti çok daha ileriye götürür” (Özal, 1989b: 596).

“Türk sanayini aşırı derecede korumakla vatandaşımızı daha çok düşündüğümüz için, rekabet esası getirdik, bir malın iyi olması için rekabet olması lazım. O zaman her şey daha iyi çalışır” (Özal, 1984: 235).

"Rekabet olan yerde hizmet daha güzel olur, bu kural (Televizyon yayınlarında TRT tekelinin kaldırılması konusunda)" (Özal, 1986a: 30).

Rekabet, Özal açısından yasadışı kazançları engelleyecek (1984: 650), tüketicinin daha iyi korunmasını sağlayacak (1984: 221), ürünlerin daha ucuza daha iyi üretilmesini sağlayacak (1984: 120), kalkınmanın önünü açacaktır (1989b: 564).

Liberallere göre, bireyler arasındaki rekabet, ürünler arasındaki rekabet kadar gereklidir. İnsanların yerini ve statüsünü bilmesi görüşüne karşıt olarak liberal görüş rekabet aracılığıyla insanların hak ettikleri yeri bulacaklarını savunur. Özal aynı nedenlerle bireyler arası rekabeti savunmaktadır.

Rekabet esası olduğu zaman, içinizden kabiliyetliler, becerikliler, bu memleketin kaynaklarını daha iyi kullanarak halkımıza daha iyi ve daha ucuz mal vereceklerdir (Özal, 1984: 168). Kim daha kabiliyetliyse, çalışkansa o daha yukarı çıkacaktır. Böyle yaptığınız zaman cemiyetin randımanı dolayısıyla tüm sistemin randımanı yükselir. Osmanlı kabiliyetli insanı bulup çıkarmıştır. Osmanlı'da dönme, köyden gelen sadrazam olmuş. Demek ki fırsat eşitliği tanınmış böylece sistem yukarı çıkmıştır (Özal, 1985: 324-5).

Piyasa, liberaller açısından bireylerin rekabet yeteneklerini gelişmesine yönelik bir sınav alanıdır. Kendine güven, disiplin, çok çalışma, tutumluluk, temkinlilik, sebat etme ve kendini geliştirme arzusunu artırır (Deeks, 1993: 36). Weber'in tanımladığı gibi piyasa barışçıl uzlaşmazlık sistemi olarak ele alınırsa, rekabet sonucunda bazı girişimcilerin elenmesi doğal karşılanmalıdır. Başarılı olanlar, olmayanlara göre sistemden daha fazla yarar sağlayacaklardır.

Girişimcilik

Piyasadaki örnek birey, girişimci özelliklere sahip olanlardır (Gamble, 1996: 72). Bir girişimcinin teşebbüste bulunmasını sağlayacak özellikler arasında cesaret, kendine güven ve risk alma bulunmaktadır. Girişimciler aktif, hırslı, kendi kendini güdüleyebilen ve kendi hatalarının sonuçlarını kabullenen kişilerdir. İşler yolunda gitmediğinde başkalarını suçlamayıp, kendi eylem ve kararlarının sorumluluğunu üstlenirler (Keat, 1991: 3, 6, 11). Girişimci bireyler mükemmeliyet ve başarıyı ararlar. Kendi hedeflerini belirledikten sonra bu hedefe ulaşmaya çalışırlar (Rose, 1992: 145). Girişimciler kendi belirledikleri çıkarlarının peşinde koştuklarından girişimci olmayanlara göre daha hırsla ve gayretle çalışırlar. Fırsatların her zaman farkındadırlar ve bu amaçlar için hesaplanmış riskler almaktan çekinmezler (Heelas ve Morris, 1992: 3).

Rekabetçi piyasa bu tür örnek bireylerin kendiliğinden ortaya çıkmasını sağlar. Özal, tüm Türk vatandaşlarının bu tür kişisel özellikler elde etmeye ve onları bu tür girişimci özelliklerini gösterebilecekleri kendi işlerini kurmaya teşvik etmektedir. Türkiye'deki herkesin girişimci olduğunu ya da olmak istediğini ileri sürmektedir.

"Halkımızın büyük çoğunluğu çiftçi, esnaf, tüccar ve diğer mesleklerden meydana gelen serbest teşebbüs sahipleridir" (Özal, 1985: 221).

"Şu ülkede çok teşebbüs sahibi insan var. Eğer ekseriyeti alırsak, ekseriyet, teşebbüs gücü olan insanlardadır. Neden? Köylümüz, çiftçimiz, bir teşebbüsçü değil mi? Hesap ediyor, 'bunu ekersem daha iyi olur' diyor, ondan sonra, 'bunu şöyle saklarım, bir kısmını satarım' diye düşünüyor. En basitiyle buradan başlıyoruz. Ondan sonra esnaf... Çok büyük bir esnaf kitlesi var, sanatkâr. Onlar da teşebbüs sahibi insanlar değil mi? Tüccarlarımız aynı şekilde. Netice toplumun ağırlığına bir bakıyorsunuz, ağırlık bu söylediğimiz gruplardadır. Ve ben bu grupların daha fazla olmasını istiyorum" (Özal, 1989b: 225).

"Hiçbir emniyette, dikkat ettiniz mi - hatta Avrupa'ya gidiniz - bizim kadar esnafı, sanatkârı bol bir sistem var mı? Herkes kendi işinde çalışmak istiyor, kendi işinin patronu olmak istiyor. Patronu en fazla olan ülke bizim ülkemiz" (Özal, 1988a: 148-9).

"Teşebbüs sahibi denince Sabancı, Koç geliyor ama çiftçilerde özel teşebbüstür. Bunların arazileri var kendi ürününü çıkarıp satar. Esnaf var" (Özal, 1986a: 1156).

Özal Türklerin girişimci olma güdüsünü Türklerin bağımsız kişilik özellikleriyle açıklamaktadır. Buna göre, Türkler bağımsız, serbest düşünceli ve liberal insanlardır.

"Emir almaktan hoşlanmayan müteşebbis bir milletiz, insanımız hürriyetine, bağımsızlığına düşkün. Bağımsız olunca daha çalışkan olur. İnsanın karakterine en uygunu serbest pazar. Tembel olan pazar ekonomisinde kaybetmeye mahkumdur. İktisadi kalkınmada fertlere ve müteşebbislere önem vermek gerekir" (Özal, 1983: 17).

Bununla birlikte Özal'ın yukarıdakiyle tamamıyla zıt olan aşağıdaki ifadeleri, Özal'ın Türklere atfettiği girişimci özelliklerin büyük ölçüde kurgusal olduklarını gösterir.

"Mektupların %80'inin devlette bekçilik ve odacılık istediğini müşahede ettim. Eğer elinde bir mesleği, bir beceri varsa, o insanın bulamayacağı iş yoktur. Çok daha yüksek ücretli iş bulabilir. Bir taraftan yatırım faaliyetine korkmadan devam ederken diğer taraftan insanlara yeni işler öğretmek mecburiyetindeyiz. Bunlar mektepte öğrenilmez. Bunlara özel beceri edindirme kursları açılacak" (Özal, 1988b: 50).

"Gidin sokağa sorun devlet memur olmak isteyen vardır. Ama bir inşaatta sana iş veriyorum deyince işçi bulamazsınız. Altyapı müthiş bir şekilde sürüyor. İşçi bulunamıyor" (Özal, 1987: 1181).

"Daha çok işsizleri şöyle gördüm. Daha çok devlet kapısında memur olmak istiyor o iş kolay diye. Daha çok devlet apartmanında üst katta çalışmak istemiyor. Yoksa odacılık, bekçilik en kolay işler. Esas talep oraya geliyor. Onu da biliyoruz" (Özal, 1988b: 29).

Özal, girişimci özelliklere sahip olduğunu ileri sürdüğü Türk halkının piyasa kurallarına yabancı olmadığını sürekli olarak vurgular. Devlet

yardımlarının insanları ataletle sürüklediğini ve girişimci ruha ket vurduğunu belirterek insanların kendi ayakları üzerinde durmalarının önemi üzerinde durur. Özal'ın Türk toplumundaki ekonomik davranış özelliklerini yeniden oluşturma girişimleri rasyonel bir temelden çok "zihinleri ve kalpleri değiştirme" çabasıyla yakından ilişkilidir. İnsanların devlete güvenmekten vazgeçerek kendi sorumluluklarını almalarını sağlayacak bir iktisadi düzenin insanları mutluluğa ulaştırabileceği vurgulanır (Simons, 1995: 77).

Bakınız, niçin Sovyetler Birliği'nde ve sosyalist ülkelerde Presteorika, şeffaflık diye ortaya çıktılar. Çin'de olanlara dikkat ediniz. Sebebi, bu rejimler sonuna gelmiştir. "Biz sizleri yönetmiyoruz. Biz sizlere yardımcı, destek oluyoruz." Aslının bu olması lazım. *Siz kendinizi yöneteceksiniz.* Yani kendi işinizin sahibi olacaksınız. Ancak devletten beklediğiniz, netice itibarıyla bu işlerde, hatta bir yerde "gölge etme, başka ihsan istemem" diyebilirsiniz. Çünkü biz böyle günlerden de geçtik (Özal, 1989b: 225) (vurgu yazara aittir).

Bu dönüşümde devletin işlevi bireylerin iş ya da mülk sahibi olmalarını desteklemekle sınırlıydı. Özal, bu amaçla toplu konut fonunu oluşturarak ev almak isteyenlere uygun kredi sundu. 1985'de kaçak konutlara af getirildi. Bu önlemlerle insanların mülk sahibi olmaları kolaylaştırıldı.

"Türkiye'de ev sahibi olmak kira ödememek önemli bir hadisedir. Mülkiyetin ve serbest rejimin temeli burada yatıyor" (Özal, 1986a: 1157).

İnsanların mülk sahibi olunca kendi ekonomik kaynaklarına hükmedebilecekleri düşünüldü. Özel mülkiyetle ilgili temel nokta bununla bireylerin kendi hedeflerine ulaşmakta çıkarlarını ortaya koyabilmesiydi. Mülk sahipleri devletten herhangi bir destek beklemeden, kendi sorumluluklarını kendilerinin üstlenmeleri teşvik edildi.

"Orta direğin en güçlü elemanı, bizim en çok takdir ettiğimiz kesimi, ekmeğini taştan çıkararak, devletin kapısına gelip de 'bana da bir şeyler ver' demeyen, esnaf ve sanatkârdır" (Özal, 1989b: 222).

"Orta direği ayırt etmiyoruz ancak çiftçi ve esnafa ayrı bir sevgimiz var. Sebebinin söyleyem toprakta çalışmak zor iştir. -herhalde toprakta çalışanlar Allaha daha yakındırlar, bunu çiftçilere söyledim. Şimdi, esnaf için de diyorum ki, esnaf ekmeğini taştan çıkararak adamdır, gelip benim kapıma iş ver demiyor. Yalnız şunları biraz kolaylaştır diyor, şunları aç diyor, önünün biraz açılmasını istiyor, benden" (Özal, 1987: 237).

Muhafazakâr Meşrulaştırma

Özal ekonomik konularda halka seslenirken teknik ve popüler bir dili birlikte kullandı. Teknik bir dil, bu konularda yeterince bilgisi olmayan halkın gözünde, Özal'ın ne yaptığını bildiği algısını artırmaktaydı. Ancak sürekli olarak teknik bir dilin kullanılması, vatandaşların kendilerini serbest piyasa sistemiyle özdeşleştirmelerine engel olabilirdi. Sürekli olarak soyut ve karmaşık bir teknik dille karşı karşıya kalmaları durumunda, kendine güven, çok çalışma, çıkarını artırma gibi piyasa sistemin değerlerini içselleştiremeyebilirlerdi. Özal'ın yeni getirilen piyasa ekonomisini

meşrulaştırması ve insanların bu tür değerler edinmeye teşvik etmesi gerekiyordu. Bu nedenle Özal, Türkiye’de uygulanan neoliberal ekonomik programın herkesin ekonomik sorunlarını çözeceğini ileri sürüyordu. Özal, piyasa ekonomisini Türk kültürünün uzunca bir süredir baskı altında tutulan ancak özünde varolan ve kendiliğinden gelişen önemli bir parçası olarak yeniden kurguladı.

Özal’ın piyasa ekonomisini destekleyen ve meşrulaştıran söylemi bu açıdan muhafazakar olarak tanımlanabilir. Muhafazakarlar, idari işlevle ilgili kavramları toplumun yer etmiş gelenek ve göreneklerinde yer etmiş diğer kavramlarla birlikte kullanırlar. Bir muhafazakar için, yeni usul ve uygulama yöntemleri toplumsal geçmişle uyumlu bir şekilde geliştirilmelidir (Mannheim, 1969: 110). Muhafazakarlar açısından geleneksel değerlerin ve ahlak anlayışının büyük önemi vardır (King, 1987). Özal, bu bağlamda piyasa sisteminin Türk toplumsal hayatının doğal bir ögesi olduğunu ileri sürdü ve piyasa ekonomisinin İslam, Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu gibi ortak genel paydalar içerisine oturtmaya çalıştı.

Serbest piyasa, Atatürk’ün istikamet olarak gösterdiği bir hedeftir. Serbest piyasa karşılığı fakirlik ve kuyruklar demektir (Özal, 1982: 11).

Serbest ekonomik düzen tabii ki Batının düzenidir. Benim incelediğim dokümanlar var. Hz. Peygamberin sözü çok enteresan. Narh koy diyorlar. Bu mealde bildiğim üç tane hadis var, çok sarıh. Aynen şöyle söylüyor, tabi mealen söylüyorum. Fiyatların kontrolü bizim lebi-i takdirimizde değildir, o Allahın lebi-i takdirindedir. Ben kimsenin hakkını kimseye vermem, serbest bırakın diyor. İsteseydi kimse onun sözünden çıkamazdı, ama o dokunmayın diyor (Özal, 1988a: 137-8).

“Bakınız, serbest rekabet sisteminin getirdiği güzellik hiçbir tarafta yoktur. Bir şey daha söyleyim yani İslamın esasında da bu var, serbest rekabet sistemi var. Bunu da birçok yerlerde okudum. Bundan caydıkları için Osmanlı İmparatorluğu’nda aşağı doğru iniş başlamıştır” (Özal, 1987: 331).

Bu ögelere yapılan atıfla Özal piyasa sisteminin Osmanlı-İslam-Türk kültürüne içkin olduğu vurgusunu yaptı. Böylece muhafazakar bir stratejiyle, serbest piyasa ekonomisinin geçmişte de var olduğunu ve toplumun gelişmesini sağladığını ileri sürdü (Mannheim, 1969: 111). Özal, kendi hegemonik projesi ile uyumlu olarak yorumlanabilecek unsurları geçmişten bulup çıkarttı. Tarih, yeni sağ hegemonik proje çerçevesinde yeniden kurgulandı. Türklerin çok çalışkan ve ticari yönelimli insanlar oldukları tarihten örnekler vererek kanıtlamaya çalıştı.

“Batı’nın sistemleri insanlara daha fazla çalışma şansı veren, çalıştığı ile daha fazla ileriye giden bir sistemdir. Ve ben incedim, aslında İslam ekonomi sistemi de - geriye, tarihe baktığınız zaman - serbest bir ekonomik sistemdir. Onun için diyorum ki, bizim tabiatımıza, insanımızın tabiatına uygundur” (1988a: 148-9).

"Aslında benim yaptığım inceleme, kendi şahsi incelemem, eğer dikkat edilirse, bizim dinimiz islam, bugün bizim yaptıklarımız hiçbir şekilde zit değildir. Yani birçok prensipler orada zaten vardır. Birçok şeyleri biz orada bulduk. Ama, bunlar maalesef asırlar içerisinde bile, sanayileşme devrimini Müslüman ülkelerin kaçırmaması sonucu, çok daha başka bir düzeye gelmiş. Başka bir şekle bürünmüş. Batı daha yukarıya çıkmış. Ve maalesef de, bazı bağnaz tutumlar, fikri gelişmeyi kısıtlamış. Bunu da kabul etmek lazım. Osmanlı tarihinde de bu gözüküyor dikkat edilirse" (1989a: 374-5).

Özal piyasa kültürünün ve piyasa ekonomisinin Türk kültürünün doğal unsurları olduğunu meşrulaştırmak ve yaygınlaştırmak amacıyla tarihi yeniden yorumladı. Piyasanın bu yeni ve soyut bir fikir olmadığını, aksine Osmanlı-İslam-Türk kültüründe köklerinin olduğunu göstermeye çalıştı. Böylece, piyasa ekonomisine geçişi, tarihte varolan geleneksel bir ekonomik yapının yeniden canlandırılması olarak kurguladı. Türklerin piyasa ekonomisinin gerektirdiği kişilik özelliklerine sahip olduğu ancak bu özelliklerin devletçi kalkınma modeli nedeniyle unutulduğunu ileri sürdü. Devletçi sistemin olumsuz sonuçlarını deneyimleyen Türk halkının "yeniden" piyasa sistemine dönmek istediğini ve kendisinin de yalnızca bu halkın bu talebini yerine getiren bir lider olduğunu vurguladı.

"3-5 sene öncesiyle karşılaştırdığınızda bugün insanların düşünce tarzında meselelere yaklaşımında büyük değişiklik var. Memleket büyük değişime zaten hazır. Değişikliğin böyle veya şöyle olacağını bilmiyordu ama insanlar hissediyorlar. Ülke değişikliğe gebedi. Bizim daha iyi yapacağımıza karar verdi" (Özal, 1986a: 243).

Sonuç

Thatcher, ekonominin yalnızca bir yöntem olduğunu esas amacın ruhu değiştirmek olduğunu söylemiştir (Gunn, 1989: 52). Ruhu değiştirme gayreti Türkiye'de büyük ölçüde başarılı oldu. Piyasa kültürü birçok insan için nefes aldıkları hava kadar doğal hale geldi. Hiç kuşkusuz bu değişiklikler yalnızca Özal'ın kişisel gayreti sonucunda ortaya çıkmadı. Batılı devletlerin ve uluslararası finans kurumlarının dışında iş adamları ve Gramsci'nin organik entelektüeller olarak tanımladığı bazı akademisyen ve köşe yazarları, Özal'ın neoliberal piyasa ekonomisi ve onun değerlerini yerleştirme çabasına büyük katkı ve destek verdiler. Ancak, Özal merkezi bir siyasi kişilik olarak ortaya çıktı ve neoliberal ideolojiyi benimseyen farklı güçleri merkezileştirdi ve organize etti (Gramsci, 1971: 152).

Kongar'ın da (1998: 220) vurguladığı gibi Türk toplumunun tüm değer sistemi Özal'ın konuşma ve tutumlarıyla ciddi bir değişikliğe sürüklendi. Özal bu dönüşümündeki işlevini büyük bir övünçle vurgulamaktaydı:

"3-5 sene öncesiyle karşılaştırdığınızda bugün insanların düşünce tarzında meselelere yaklaşımında büyük değişiklik var" (Özal, 1986a: 243).

"Bizim son altı senede yaptığımız en büyük değişiklik, zihniyet değişikliğidir, Kafadaki değişikliktir. Fiziki değişiklik çok büyüktür. Ama, zihniyet değişikliği olmazsa hiçbir şey ifade etmez. Burada çok büyük hamle yaptık. Yeni yetişen nesillere bakınız. Gençlere bakınız. Her gün üniversite gençlerini tahrik etme —aynen 1970'li yıllarda olduğu gibi, gayretlerine bakınız. Niçin başarıya ulaşamıyorlar, diye de düşününüz. Neden? Çünkü biz o gençlerde zihniyet değişikliği yaptık. Artık düşman tuzağına düşmezler" (Özal, 1989a: 330).

Özal'ın bahsettiği "düşman" yalnızca sosyalizmi savunanlar değil, piyasa sistemine düşman olan tüm ideoloji ve siyasi partilerdir. Özal'ın konuşmaları piyasa kültürünün ve değerlerinin Türk toplumsal yaşamının doğal ve geleneksel bir parçasıymış gibi algılanmasında çok etkili olmuştur. Otuz yıl sonra, bu dönemde yerleştirilen davranış ve düşünce biçimlerinin bugün de büyük ölçüde geçerli olduğu ve yaygınlık kazandığı söylenebilir. Özal'ın o dönemki siyasi rakipleri de piyasa yanlısı ekonomik düzenlemeleri savundular ve hatta iktidar geldiklerinde Özal'ın uygulamaya koyduğu iktisadi programı sürdürdüler. Özal yarattığı bu değişikliğin farkındaydı:

"Türkiye'ye serbest pazar ekonomisini getirdik. Baykal, Demirel bugün yabancı sermayeyi memnunlukla karşıladıklarını söylüyorlar. Bu iyi bir şey, demek istiyorum ki bizim çizgimize geldiler." (Özal, 1989b: 257)

Yukarıdaki alıntıda Özal, her ne kadar piyasa ekonomisi ve yabancı sermayeyi eşanlamli kullanarak bir anlam kaydırmasına uğratiyorsa da, ANAP'ın iktidara gelmesinden sonra serbest piyasa ekonomisi ve onun gereklerinin (özelleştirme) gibi siyasi alanda Türkiye'nin karşılaştığı sorunlarla baş edebilmek için tek çözüm olarak kabul edildiğini söylemektedir. Yalnızca siyasi liderlerde değil, toplumun genelinde düşünce ve inançların yerinden oynatılarak yeniden konumlandırıldığı ileri sürülebilir.

Piyasa kültürünün yaygınlık kazanması, bu tür bir dönüşümün ilk yaşandığı İngiltere olduğu gibi Türkiye'de de piyasa değerlerinin ve önceliklerinin genel kabul görmesi ve içselleştirilmesiyle sağlanmıştır. Bu tür değerlerin topluma sunulması ve meşrulaştırılmasında her iki ülkede de hegemonik bir proje tasarlanmış ve siyasal liderler tarafından uygulanmıştır. Bununla birlikte, Özal'ın bu projeyi uygulaması, Thatcher ile karşılaştırıldığında çok daha zor ve çetrefilliydi. Piyasa sisteminin Türkiye'de İngiltere'nin aksine sağlam kökleri yoktu.

Kapitalizmin temel problemi, Polanyi'nin (1957: 71) de belirttiği gibi, piyasa ekonomisinin yaşayabileceği bir piyasa toplumu yaratmaktır. Bu açıdan, Özal'ın Türkiye'de piyasa sistemini yaygınlaştırılmasındaki esas engel, gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ya da devlet örgütünün piyasa ekonomisine yönelik olarak yeniden yapılandırılması değil, piyasa toplumunun eksikliğiydi. Özal'ın işlevi bu açıdan Thatcher'in aksine toplumu yalnızca serbest piyasanın faydalı ve etkin olduğuna ikna etmekle sınırlı kalmadı. Piyasa değerlerini ve normları meşrulaştırıldı ve yaygınlaştırdı. Piyasa değer ve normlarıyla davranışları ve düşünceleri için toplum ideolojik olarak yeniden konumlandırdı.

Günümüzde Özal'ın temellerini attığı bu konumlandırmanın "başarılı" olduğu ileri sürülebilir. Özal'ın siyasi iktidarından bu yana atlatılan birçok iktisadi krize rağmen, piyasa kural ve normları sorgulanmaz, değişmez ve mutlak olarak kabul görmekte, diğer tüm toplumsal değer ve önceliklere tercih edilmektedir. Özal'ın Türkiye'de piyasa sistemini meşrulaştırmak ve yaygınlaştırmak için kullandığı söyleme karşıt söylemler ortaya çıkmasına rağmen bunların Gramsci'nin terimiyle çok fazla mevzi kazandığı söylenemez. Son yaşanan küresel ölçekli mali krizler, piyasa kültürünün dayandığı maddi gerçekliği dönüştürmekte ve bu dönüşüm de Yeni Sağ söylemin egemenliğini sarsmaktadır. Günümüzde karşı hegemonik projelerin Özal'ın söylemsel strateji ve tekniklerini incelenmesi piyasaya kültürüne alternatif projelerin meşrulaştırılması ve yaygınlaştırılması açısından emek harcamaya değer bir çaba olarak gözükmektedir.

Kaynakça

- Ball, T. and Dagger, R., 1991, *Political Ideologies and the Democratic Ideal*, Harper Collins, NY.
- Barett, M., 1991, *Politics of Truth? From Marx to Foucault*, Polity Press.
- Barry, N., 1989, *An Introduction to Modern Political Theory*, MacMillan, London.
- Carrier, J. G., 1997, "Introduction," içinde *Meaning of the Market: The Free Market in Western Culture*, ed. J. G. Carrier, s. 1-67, Berg, Oxford.
- Deeks, J., 1993, *Business and the Culture of the Enterprise Society*, Quorum Books, Westport, Connecticut.
- Fairclough, N., 1992, *Discourse and Social Change*, Polity, Cambridge.
- Foucault, M., 1978, *Lecture*, College de France, 5 Nisan.
- Gamble, A., 1996, *Hayek: The Iron Cage of Liberty*, Polity, Cambridge.
- Gibbins, R. & Youngman, L., 1996, *Mindscapes: Political Ideologies Towards 21st Century*, McGraw-Hill Ryerson, Toronto.
- Gordon, C., 1991, "Governmental Rationality: An Introduction," içinde *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, eds. G. Burchell, C. Gordon & P. Miller, s. 1-51, Harvester, Whearsheaf, London.
- Gramsci, A., 1971, *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence&Wishart, London.
- Gunn, S., 1989, *Revolution of the Right: Europe's New Conservatives*, Pluto, London.
- Hall, S., 1990, *The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left*, Verso, London.
- Harris, M., 1998, "The New Right," içinde *New Political Thought*, ed. A. Lent, s. 53-71, Lawrence, Wishart.
- Hasan, P., 1991, "The Role of the State in a Market Economy: An Overview Of Selected Issues," Paper Presented in the *International Symposium on Turkey's Experience in Developing a Market Economy and its Relevance for the Reforming Countries of Central and Eastern Europe*, Antalya, April 1-3.
- Heelas, P. & Morris, P., 1992, "Enterprise Culture: Its Values and Value," içinde *The Values of the Enterprise Culture: The Moral Debate*, eds. P. Heelas & P. Morris, s. 1-25, Routledge: London.
- Heywood, A., 1992, *Political Ideologies: An Introduction*, MacMillan, Houndmills.
- Holton, R. J., 1992, *Economy and Society*, Routledge, London.
- Isachsen, A. J., Hamilton, C. B. & Gylfason, Y., 1992, *Understanding the Market Economy*, Oxford University Press, Oxford.
- Keat, R., 1991, "Introduction: Starship Britain Or Universal Enterprise?" in *Enterprise Culture*, eds. R. Keat & N. Abercrombie, s. 1-17, Routledge, London.
- King, D., 1987, *The New Right Politics Market and Citizenship*, MacMillan, London.

- Kongar, E., 1998, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Remzi, İstanbul.*
- Letwin, S. R., 1978, "On Conservative Individualism," içinde *Conservative Essays*, ed. M. Cowling, s. 52-68, Cassell: London.
- Mannheim, K., 1969, *Essays on Sociaology and Psychology*, Routledge&Kegan Paul, London.
- Morris, P., 1991, "Freeing The Spirit Of Enterprise: The Genesis and Development of the Concept of Enterprise Culture," içinde *Enterprise Culture*, eds. R. Keat & N. Abercrombie, s. 21-37, Routledge, London.
- Nalbantoğlu, M., 1986, *Turgut Özal'la Konuşmalar*, Anakent Yayın ve Turizm: İstanbul.
- Özal, T., 1979, "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları," içinde, *Değişim "Belgeleri": 1979-1992*, s. 13-45, İstanbul.
- _____, 1981, *Turgut Özal'ın 2. İzmir İktisat Kongresi Kapanış Konuşması*, October 7th.
- _____, 1982, "Turgut Özal'ın 17 Ocak 1982'de Devlet Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Olarak Danışma Meclisi'nde Yapmış Olduğu Konuşmadan bölümler", *Turgut Özal'la konuşmalar I.*
- _____, 1983, *Turgut Özal'ın Görüşleri*, Anavatan Partisi, Aksoy Matbaası: İstanbul.
- _____, 1984, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, 1983-84, Başbakanlık: Ankara.
- _____, 1985, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, 1984-85, Başbakanlık: Ankara.
- _____, 1986a, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, 1985-86, Başbakanlık: Ankara.
- _____, 1986b, *Başbakan ve Anavatan Partisi Başkanı Sayın Turgut Özal'ın Marmara Bölgesi İleri Genişletilmiş İl Divanı Toplantısında Yaptığı Konuşma*, 31 Mart 1986, İstanbul.
- _____, 1987, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, 1986-87, Başbakanlık: Ankara.
- _____, 1988a, *Başbakan Turgut Özal'ın TBMM-Yurtiçi Seyahatlarında Yaptığı Konuşmaları 13.12.1987-12.12.1988*, Başbakanlık Basımevi: Ankara.
- _____, 1988b, *Başbakan Turgut Özal'ın Tesis Açılışları, Çeşitli Toplantılarda Yaptığı Konuşmaları, 13.12.1987-12.12.1988*, Başbakanlık Basımevi: Ankara.
- _____, 1989a, *Başbakan Turgut Özal'ın TBMM grup-MKYK ve Siyasi konuşmaları, 13.12.1988-31.10.1989*, Başbakanlık Basımevi: Ankara.
- _____, 1989b, *Başbakan Turgut Özal'ın Resmi Geziler-Tesis Açılışları ve Toplantılarda Yaptığı Konuşmalar, 13.12.1988-21.10.1989*, Başbakanlık Basımevi: Ankara.
- Polanyi, K., 1957, *Trade and Market in Early Empires*, The Free Press, Glencoe, Ill.
- Ramazanoğlu, H., 1985a, "The State, the Military, and the Development of Capitalism in an Open Economy," içinde *Turkey in the World Capitalist System*, ed. H. Ramazanoğlu, s. 222-247, Avebury, Vermont.
- Rose, N., 1992, "Governing the Enterprising Self," içinde *The Values of the Enterprise Culture: the Moral Debate*, eds. P. Heelas & P. Morris, s. 141-164, Routledge, London.
- Sayers, S., 1992, "The Human Impact of the Market," içinde *The Values of the Enterprise Culture: The Moral Debate*, eds. P. Heelas & P. Morris, s. 120-138, Routledge, London.
- Simons, J., 1995, *Foucault and the Political*, Routledge, London.
- Van Dijk, 1988, *Handbook of Discourse Analysis, Vol: 4*, Academic Press, NY.